

AZ ÉBRENLETRŐL.

LÉLEKTANI TANULMÁNY.

1. A bölcselel egyik főtörekvése mindenkor az volt, hogy betekintést nyerjen abba a mőhelybe, a hol az emberi gondolatok készülnek. Ez okból nagyon érdeklődik azon állapotok iránt, midőn a lélek mintegy magába száll, magába merül, a külvilágtól elvonatkozik. Mert ugyan hol és mikor készülnek a gondolatok, ha nem ezen elmerült állapotokban? Lázás, sürgős tevékenység közepett a gondolat nyugton nem érlelődhetik, egyáltalán mialatt figyelmünk nagyon a külvilágra irányul, inkább az elmesség érvényesül, mint maga az elme. Hogy a gondolat kellően érlelődjék, nagygyá és hatalmassá fejlődjék, arra a csöndes, elvont állapotra van szükség, melyet magábamerültségnek nevezünk. Arra a különös állapotra midőn ugyan *kétségtelenül ébren vagyunk, de tulajdonképen mégis álmodunk.*

Ez a belső ellentmondás fölkelti kíváncsiságunkat és további gondolkodásra ösztökél. Az ébrenlétet rendszerint az alvással hozzuk ellentétbe; de íme magán az ébrenlétben belül is mutatkoznak ellentétek. Nemcsak alvásközben lehetnek álmaink: betolakodnak azok az éber állapotba is. De vajjon mi szerepet játszanak itt? mit keresnek a kísértetek fényes nappalon?

Ha áttekintjük egy napnak lelki történetét, észreveszszük, hogy órákon keresztül a külvilág által voltunk igénybe véve,

de fölfedezhetünk olyan időszakokat is, midőn a közvetlen környezet félig-meddig megszűnt reánk nézve létezni, vagyis bekövetkezett a magábamerülésnek sajátos, rejtélyes állapota. Érdekes, hogy a magyar nyelv mily gazdag olynemű elvont állapotok megjelölésében, minők pl. az ábrándozás, melázás, merengés, andalgás, tünődés, évvődés, töprengés stb. Némelyek közülök inkább lyrai természetűek, másokban azonban egész drámai monolog lappanghat; némelyekben a hangulat, másokban a képzelet túlnyomó; némelyekben az emlékezet, másokban a remény uralkodhatik. Általában vannak közöttük inkább költői természetűek, míglen mások túlnyomóan elmélkedő jellegűek: egy tekintetben azonban mindannyian megegyeznek; abban ugyanis, hogy meghasonlást rejtenek magukban: *a szemlélő lélek meghasonlását a jelen környezettel.*

A «meghasonlás» szónak eme használata iránt talán kételyek fognak támadni. De én azt hiszem, hogy ezt a kifejezést nemcsak a szenvedélyesen cselekvő, hanem a nyugodtan contempláló lélekre nézve is alkalmazhatjuk. Midőn ugyanis magunkba merülünk, két erő küzd egymással, hogy lelkünket hatalmába kerítse: egy ideális hatalom, mely bennünket a jelen környezettől elszakítani iparkodik, és a való környezetnek realis hatalma, mely figyelmünket magához bilincselni törekszik. A valóság és az eszmevilág harcza, melyről az emberek annyit beszélnek, sehol sem válik úgyszólván szem-melláthatóvá és kézzelfoghatóvá, mint az elmerült állapotban, midőn a lélek ébren van és látja környezetét, félig pedig elkalandozott a gondolatok és álmok országába. Ha valahol a világon, hát itt beszélhetünk meghasonlásról, itt az elvont állapotokban: mert itt figyelheti meg mindenki önmagán a realis és az ideális világ szakadását. Még a népnek együgyű fia is tudja, hogy mi különbség van a «testi és lelki szemekkel» való látás között, és ő is gyakorta érzi e kétféle látásnak küzdelmét és meghasonlását.

2. Már a mondottakból kiderül, hogy az ébrenlét nem lehet valamelyes egyszerű lelki állapot, hanem hogy az eszméletnek legalább is kétféle áramlatából van összetéve. Az ébrenlétben belül meg kell különböztetnünk *a realis és az idealis eszméleti áramokat*. Realis (vagyis érzéki) áramok alatt értjük azokat, melyeknek lefolyása fölött a jelen környezet közvetlen és föltétlen uralmat gyakorol; idealis (vagy szellemi) áramok alatt pedig azokat, melyek a környezet közvetlen befolyása alól felszabadultak, tehát jelen nem lévő tárgyakra vagy eseményekre vonatkoznak. És talán fölösleges is hozzátennem, hogy a fentebbiekben meghasonlás alatt éppen a kétféle áram harcát és váltakozó diadalát értettem. Minden úgynevezett elmerült vagy elvont állapotban a kétféle eszméleti áram küzd olyképen egymással, hogy hol az egyiknek, hol a másiknak túlnyomó befolyása alá kerülünk.

Minél együgyűbb valamely lélek, annál csekélyebb szerepet játszanak lelki történetében az elvont állapotok; ellenben minél tudatosabb valamely egyéniség, annál nagyobb része van a meghasonlásban. Alig képzelhető érdekesebb statisztika, mint az, mely kimutatná, hogy naponta mennyi ideig voltunk elfoglalva a külvilággal és mennyi időt vettek igénybe az elmerült állapotok. Arról körülbelül mindenki számot tud adni, hogy a napnak 24 órájából mennyi jut nála az alvásra; de arról, azt hiszem, vajmi kevesen tudnának még csak hozzávetőleg is beszámolni, hogy az ébrenlétnek milyen hányadrészét szentelték a magábaszállásnak. Képzeljük el, hogy egy önműködő gépezet naponta följegyezné elvont állapotaink időtartamát: mennyi tanulságot merithetnénk az ilyen jegyzetekből, mily fölöttébb érdekes fény derülne egész lelki életünk egyéni jellegére! Ekkor tűnhetné ki igazán, ki közülünk a gyermek, ki a tudatos lélek; ki a realista megfigyelő, ki a magábamerült szellem; ki a sivár próza embere és ki él a költői álmok világában.

A realis és idealis áramok váltakozását egy hullámvonal segítségével ábrázolhatjuk mértanilag. Megállapodhatunk abban, hogy a görbe vonal hullámhegyei az érzéki áramot, hullámvölgyei pedig a magábamerültséget képviseljék. Az ilyen görbe vonal figyelmünk mozgásának tökéletes képét adná. Az abscissa tengelyről olvasnók le az időt, az ordináták pedig eszmélkedésünk energiáját fejeznék ki valamely tetszőleges pillanatban. A vonal hajlása jelképezné, hogyan nő vagy fogy figyelmünk ereje és a vonal domború vagy homorú volta a realis, illetve idealis áram túlsúlyát jelezne. Ott, a hol a domborúság homorulatba megy át, vagy megfordítva, volnának ébrenlétünk szakadópontjai; nevezetesen az elnerülés pontja, mely az idealis áram kezdődő túlsúlyát, és a fölocsidás pontja, mely a realis áram diadalra vergődését hirdetné. E pontok egymásra következésének sűrűsége érdekes világot vetne az egyéni szellem ruganyosságára, az elmélkedés gyorsaságára, ötletgazdagságra stb.

Ha az ébrenlét vonalát napról-napra figyelemmel kísérhetnők, akkor föltűnnék, hogy alakja mennyire változik az egyén korával, mert hiszen a gyermek lelke még nagyon is tapad az érzéki jelenségekhez és a tartósabb elvonatkozásra csak később lesz képessé. Érdekes volna a különböző foglalkozású emberek eszméletvonalának egybevetése. Kiderülne, hogy e vonal a nép fiánál aránylag kisebb hullámmutatót mutat, mert lelke idealis irányban csekélyebb mértékben van igénybe véve. Kítűnnék továbbá, hogy főleg a műveltség, szellemesség, genialitás fokától függ a vonalak erősebben kifejtett hullámmutatóssága. Az elmezavar valószínűleg a vonal ijesztő szabálytalanságában jutna kifejezésre. Erős és szabályos hullámmutatósságot főleg a nagy bölcselőknél találhatnánk, mert ezek egyrészt nagy érdeklődéssel figyelik a külvilágot, másrészt pedig igen tartósan tudnak magukba süllyedni. Bizony tanulságos volna a kiváló egyéniségek eszméletvonalait egybe-

vetni, de hát ez élvezetről le kell mondanunk. Szerencsére alkotásaikból tudunk valamennyire ama vonalra következtést vonni; hiszen a kritikának tulajdonképen ez is a feladata. A kritikus pl. egy író munkájából megbecsüli a benne foglalt érzéki megfigyelés gazdagságát, megállapítja, hogy milynemű az elvont állapot, melyben a munka készült, mennyi benne az ihlet, az elmeél stb., szóval mintegy megszerkeszti az író eszmélevonalát.

3. A meghasonlás, melyet az ébrenlétben belül észrevettünk, minden lélektannak alapvető megfigyelései közé tartozik. Hogy mily véghetetlen hordereje van az emberi lélek ama képességének, hogy közvetlen környezetétől elszakadni képes, azt csak akkor fogjuk kellően mérlegelhetni, ha elképzeljük, hogy e csodálatos erővel nem rendelkeznénk. Leírhatatlan az a rabszolgaság, az a lelki járom, mely alatt görnyedeznénk, ha figyelmünk nem szakadhatna el a külvilágtól. Szánjuk az embert, ki nyomorban tengődik és ki a megélhetés gondjai alatt roskadozik; szánjuk a kórágyon sínló beteget, kit kínjai úgy lenyügöznek, hogy fájdalomán kívül egyébre gondolni sem képes; szánjuk a terhes munka alatt nyögő rabot, kinek nincs érkezése egy magasabb gondolathoz föl-emelkedni: szánjuk a szibériai ólombányák nyomorultjait: szánjuk a sötét börtön mélyére vetett és rablánczait tehetetlenül rázó, ember- és istentől elhagyott teremtet; ámde mind ezeknek rabsága mily csekélység ahhoz a rabsághoz képest, mely állandó örök súly gyanánt nehezdedve az emberi lélekre, megakadályozná, hogy az csak egy másodperczre is elvonatkozzék a tárgyaktól, melyek közvetlen környezetét képezik. Mily mérhetlenül nyomorult lehet az olyan lény, mely a saját lelkében nem találhatna egy utolsó rejtett, csekélyke kis zugot, a hova visszavonulhatna mint végső menedékhelyre, hogy elfeledje, ha csak egy pillanatra is, a jelent és élhessen egy másodpercz tartamáig a mult emlékének, vagy

szóhesse egy másodperczig a jövőnek reményeit és álmait. Mily határtalanul nyomorult lény lehet az, melynek nincs otthona a saját lelkében, s mely aczélbilincsekkel van hozzákóvácsolva a jelenhez: a jelennek minden legcsekélyebb mozzanatához.

Még az állati lélektől sem tagadhatjuk meg teljességgel a meghasonlásra való képességet. Bizonyos ugyan, hogy az elvontság állapotai még a magasabb rendű emlős állatok (ló, kutya, elefánt, majom) életében is aránylag nagyon csekély szerepet játszanak, mégis nem hiszem, hogy akadna lélek-buvár, a ki komolyan vitassa, hogy az állati elme teljesen képtelen a környezettől való elszakadásra. Mert hiszen akkor az állati lélektől meg kellene tagadni nemcsak minden előre-látást, hanem egyszersmind minden emlékezőtehetséget is. Kell, hogy az állatnak is legyenek pillanatai, midőn valahogy föl-szabadul a környezet rabsága alól és valamelyes távollevő tárgyak emlékei tolujanak lelkének fölszínére. Az állati ébren-létet sem szabad valamely egyszerű állapotnak tekinteni: abban is meg kell különböztetni a realis és az ideális eszméleti áramot; abban is föl kell tételeznünk a meghasonlásra való képességet, bármily jelentéktelen is legyen az az emberi szellem mélységes meghasonlottságához viszonyítva. Midőn pl. a ló távollevő társa után nyerit, és midőn e nyerítés időszakonkint ismétlődik úgy, hogy az ember szinte meg van hatva az állatnak nagy társas vonzalmától: akkor lehetetlen elzárkózni ama föltevés elől, hogy a ló lelkén ama pillanatokban távollevő társának képe tényleg átsuhant. Mert ha a környezet valóban teljesen lekötne az állat figyelmét és ha a jelenlevő tárgyak nyúge alól semmiképen föl nem szabadulhatna, akkor nem is ébredhetne föl benne az elszakadt társ után való vágyakozás, mely a nyerítésben oly hathatósan jut kifejezésre.

Az állati lélek vizsgálatánál egy gyakorlati szabályt sohasem szabad szem elől tévesztenünk: az emberi lélek

alapvető tulajdonait ugyanis nem szabad az állatoktól könnyelműen elvitatnunk. A különböző lelki tulajdonok ugyanis oly szorosan függnek össze egymással, hogy az egyiket tagadván, könnyen a többit is tagadni kényszerülnénk, úgy hogy végül a szerencsétlen Descartes-féle álláspontra szorulnánk s az állatokat lelketlen gépeknek kellene tekintenünk. A míg a legsúlyosabb bizonyítékokat össze nem gyűjtöttük, addig ne kobozzuk el az állati lélektől a legcsekélyebb tulajdonságot sem. Ha pl. kétesnek látszik, hogy szabad-e az állatoknak is ideális eszméletet tulajdonítani: ez csak arra serkenthet bennünket, hogy szigorúbban vizsgáljuk a realis és ideális eszméleti áramok viszonyait az embernél, abban a reményben, hogy a fokozódó önismeret útján az állati lelket is meg fogjuk érteni.

4. Behatóbban kell tehát megvizsgáljunk az emberi ébrenlét vonalát; főleg arról kell magunknak fogalmat alkotnunk, hogy a realis és ideális áramok mily időközökben következnek nálunk egymásután. Első tekintetre úgy tetszik, hogy figyelmünk órákon keresztül szünetlenül irányulhat a külvilágra; azonban ezt csak a felületes önmegfigyelés hiteti el velünk. A ki az emberi figyelmet vizsgálja, észreveszi, hogy az mily tétova természetű, mily nyugtalan, állhatatlan, mily könnyen siklik egyik tárgyról a másikra, mily könnyen vesztí el a realis talajt és mily szívesen iramodik az álomképek országába. Szigorúbb önvizsgálatnál kiderül, hogy a realis eszmélkedésen belül is elég gyakran lépnek föl ideális irányú megszakítások. Így pl. egy személyt megpillantva, egész történet juthat eszünkbe, mely az illetővel kapcsolatban van; figyelmünk tehát elkalandozott a multba, de az egész portyázás oly rövid ideig tarthatott, hogy jóformán tekintetbe sem jön, mert ily rövid időtartam alatt alig mulasztottuk el valamely érzéki jelenség észrevételét. Megeshetik azonban, hogy valamely helyzet fokozott figyelmet követel,

a mikor aztán a csekélyebb elkalandozás is következményekkel jár, mint pl. gépekre való felügyelésnél. Ilyenkor figyelmesekké leszünk azon rövidebb tartamú elvont állapotokra is, melyek a realis irányú ébrenlétet megszakítják.

A léleknek pillanatnyi el-elkalandozásai okozzák azt, a mit *szórakozottságnak* nevezünk. Ha még bizonyítani kellene, hogy az elvont állapotok meghasonlást rejtenek magukban, akkor csak a szórakozottság tüneténeire hivatkozom, mert ezekben egészen nyilvánvaló lesz a realis és az idealis áramok összeütközése. Tanuló gyermekeknél gyakran tapasztaljuk, hogy nem képesek figyelmüket az elvont tárgyra irányítani, mert lelkük tapad az érzéki tárgyakhoz, melyek őket közvetlenül környezik. A szórakozás e nemét realis szórakozottságnak nevezhetjük, mert itt a realis áram győz az idealis áram fölött. Egészen másfajta szórakozottság az, melynek tünetei a sokat gondolkozó vagy fantáziáló embereknél észlelhetők. Ezek gyakran nem képesek figyelmüket arra a tárgyra fordítani, mely közvetlenül hat érzékeikre. Erőt vesz rajtuk egy gondolat, egy ábránd, vagy más eféle, mi által néha fonákságot művelnek, vagy veszedelmet zúdítanak magukra. Itt idealis szórakozottsággal van dolgunk, mert az idealis áram győz a realis áram fölött. Megemlítem még, hogy vadászok és állatidomítók az állatoknál is tapasztalnak szórakozottságszerű tünetenyeket: a mi egészen világosan bizonyítaná, hogy az állati figyelem is képes a meghasonlásra.

De a mi az állatnál csak futó gyengeség, az az embernél az erőnek gyorsan újuló örök kútforrása. Ki tarthatná számon, hogy lelkünk hányszor és mely pillanatokban szakad el közvetlen környezetünk érzéki jelenségeitől és hányszor tér ismét megfrissült erővel vissza hozzájuk? Ki döntené el, hogy ébrenlétünk vonalának hol vannak rövidebb tartamú, általunk észre sem vett bemélyedései? Mint a hogy egy tájkép domborzatában nem tűnnek föl a csekélyebb talajhul-

lámzások, vagy inkább mint a hogy a tengeren nem vesszük figyelembe a vizeknek minden csekélyke fodrozását, azonképen a lélek mindennapi történetében elkerülik figyelmünket az elmélyedés, magábaszállás, eltűnődés nagyon rövid perczenetei, és így valóban a legkényesebb feladatok egyike megbecsülni, hogy az eszmélet vonalának mily hányadrészt foglalják el a hullámvölgyek. Én legalább könnyebb földadatok tartanám az óceán minden hullámemelkedésének számon tartását, mint annak pontos megállapítását, hogy az emberi lélekben mily időközökben váltakoznak a realis és idealis eszméleti áramok. Ha vannak talán szerény lelkek, kik azt hiszik, hogy az elmélyedés állapotai náluk aránylag ritkán, és csak hosszabb időközök után jelentkeznek, úgy hogy azt vélik, miszerint eszméletük vonala ritkán mutat hullámvölgyeket: azoknak csak annyit mondhatok, hogy nagy csalódásban élnek. Sokkal okosabbak és elmésebbek ők, mint a milyeneknek magukat tartják. Remélem, hogy ezt a következőkben be fogom bizonyíthatni.

Mert ugyan egyáltalán miből vesszük észre, hogy egyideig elmélyedve voltunk, vagyis magunkba merültünk? Csakis abból, hogy az elvont állapotból fölocsúdtunk. Ha ez a fölébredés vagyis a valósághoz visszatérés hirtelen történik, ha teszem pl. egy váratlan jelenés vagy zöreij fölrázéber álmodozásunkból, akkor összerezzenésünk emlékeztünkben marad és ezzel együtt megmarad annak tudata is, hogy fölocsúdasunk előtt elmerülve voltunk. Ha azonban rázkódtatás nélkül térünk vissza a valósághoz, akkor gyakran nem is vesszük észre, hogy az imént elmerülve voltunk. Figyelmünk csodálatos nesztelenséggel szakad el a külső környezettől, úgy, hogy nem is vesszük észre, mikor kezdődik elmerültségünk, és ép oly nesztelenül térhet ismét vissza a valósághoz, úgy hogy az sem jut tudomásunkra, hogy elvont állapotunk mely pillanatban ért véget. Szóval oly könnyedén

suhanunk át a realis áramlatból az ideális áramlatba, oly halkan ringatódzunk a kétféle eszméletnek hullámain, hogy nem tudunk magunknak számot adni arról, hányszor csapott át figyelmünk egy bizonyos idő letelte alatt a realis irányból az ideális irányba és megfordítva. Egy példa legjobban világíthatja meg a dolgot.

Ha valakinek beszédére ügyelünk, akkor lelkünkben folyton nagy gyorsasággal váltakoznak a realis és az ideális áramok. A pusztá hangok egymásutánja okozza a realis áramot; az ideális áram pedig azon látományokból és gondolatokból alakul, melyeket ama hangok keltenek lelkünkben. Ha a beszéd fölöttébb gyors, akkor megtörténhetik, hogy értelmét kellően föl nem fogjuk: a realis áram ugyanis olyanynyra igénybe veszi figyelmünket, hogy közbe-közbe nem marad elég érkezésünk az ideális árammal való foglalkozásra. De megtörténhetik az is, hogy a hallott szavak valamely fölöttébb élénk víziót keltettek bennünk, mely elvonja figyelmünket magától a beszédétől. Egy érdekes személy jöhetett szóba s a mit róla hallottunk annyira megghatott, hogy figyelmünk nem tapad többé a hangok áramához. Ilyenkor az ideális áram az, mely nem engedi, hogy egy pillanatot a realis eszmélkedésnek is szentelhessünk. Rendszerint azonban a kétféle eszmélkedés pillanatról-pillanatra nagy gyorsasággal és elég szabályosan váltja föl egymást lelkünkben.

5. Immáron az ébrenlétnek egészen új fölfogásához jutottunk. Eddig ugyanis azt hihettük, hogy az elvont állapotok csak kivételes jelenségek az ébrenlétben belül, most azonban kénytelenek vagyunk ama fölfogásnak tért engedni, hogy a *rövidebb tartamú elvonatkozások, melyekről magunknak számot sem adunk, rendkívüli sűrűséggel lépnek föl a legközönségesebb eszmélkedés folyamán is*. Minél szigorúbb figyelemmel vizsgáljuk azt, a mi lelkünkben egy nap folyamán történik, annál jobban meggyőződünk

arról, hogy az elvont állapotok nagy szerepet játszanak a legköznapi munkában és az emberekkel való legközönségesebb érintkezésben is. Észreveszszük, hogy a jelen környezettel való meghasonlás nem valami kivételes jelenség, hanem ellenkezőleg a rendes állapot. Az egészen műveletlen és együgyű embernek ébrenléte sem egyéb, mint egy neme a környezettel való folytonos meghasonlásnak és a hozzá való folytonos visszatérésnek. Szóval *az ébrenlét fonala mintegy két szálból van sodorva: a realis és az idealis eszmélkedés szálaiból.*

Talán kissé föltűnő, hogy kétféle eszméletről beszélek, de ki kell jelentenem, hogy súlyt fektetek arra, miszerint a realis és idealis áramok alatt az eszméletnek két különböző fajtáját értem. Hogy is ne! hiszen az eszmélkedésnek e két faja időrendben következik egymásra, mint pl. az ébrenlét és az alvás. Abban pedig, azt hiszem, mindnyájan megegyezünk, hogy másnemű az éber ember eszmélete és másnemű az alvásközben álmódó emberé. Nos, ha különbséget teszünk az éber és az álmódó eszmélet között: ugyanoly joggal magán az ébrenléten belül is kétféle eszméletet fogunk megkülönböztetni. Igaz, hogy az ébrenlét és az alvás hosszabb időközöket vesznek igénybe, holott a realis és az idealis áram gyors ütemben váltakozhatnak egymással, de itt nem az időtartam dönt, hanem az, hogy a két eszmélet valóban az egymásutániság viszonyában van egymással. Ehhez az egymásutánisághoz pedig szó sem férhet, hiszen épen abból az alapvető megfigyelésből indultunk ki, hogy vannak időszakok, midőn a jelen környezet köti le figyelmünket és ismét következnek időszakok, midőn magunkba merülünk. A kétféle áram megkülönböztetését tehát kezdettől fogva az időrendre, az egymásutániságra alapítottuk. Mi több, a szórazottság tüneményeiből kiderül, hogy a két áram ellentétes

természetű, egymással összeütközik, egymást kizárja és hogy ép ennél fogva csak időrendben válthatja föl egymást.

És itt egyszer mindenkorra meg kell jegyezni, hogy lelki jelenségek vizsgálatában az időrend az, a mit sohasem szabad szem elől téveszteni, mert a lelki élet különmemű szakaszait csak az egymásutánra való figyelés által fedezhetjük föl. Történetírás és lélektani elemzés abban rokonok, hogy az eseményeknek helyes időrendi tagolásán alapulnak. A lélekbuvár eszménye, hogy pillanatról-pillanatra nyomába törtetvén a lelki eseményeknek, a lélek teljes történetét tárja föl előttünk. Csak ez eszményhez való tántoríthatlan ragaszkodás vezethetne egy realis alapon nyugvó, leíró vagy jobban mondva elbeszélő lélektanhoz. Minden eddigi psychologianak legfőbb baja, hogy a lélektani módszer legelemibb követelményét szem elől tévesztette. Ezt egy oly példán akarom megmutatni, mely a fentebbi fejtegetésekkel szoros kapcsolatban van.

6. John *Locke* az emberi értelemről írt korszakalkotó munkájában (II. könyv, I. fejezet) a képzetekről általában és azoknak keletkezéséről szólván, azt tanítja, hogy tudásunknak két forrása van. A gondolkodáshoz való anyagot ugyanis részint az érzéki tapasztalatból, részint a lélek önészleletéből merítjük, és e kétféle tapasztalaton kívül az emberi tudásnak semmi más kútforrása nincs. Bármily tetszetős e tan, a közelebbi vizsgálat meg fogja mutatni, hogy *Locke* azt a lélektani tényt, melyet a fentebbiekben fejtegettem, t. i. a figyelem meghasonlását realis és idealis irányban, egészen ferde világitásba helyezte.

Locke ugyanis a tapasztalatszerzés két neméről beszél és az által különbözteti meg a kettőt egymástól, hogy az egyik az érzékszervek segítségével, a másik pedig az érzékek nélkül történnék. Mily furcsa distinció! A lélek egyszer használná az érzékszerveket, máskor meg nélkülözni tudná

őket. Hogyan képzeljük el azt, hogy a lélek megragadja az érzékszervet és annak segítségével észlel, máskor meg eldobja az érzékszervet és a saját erejéből teszi észleleteit. Hiszen itt a lélek oly módon van az érzékektől megkülönböztetve, mintha egészen külön álló dolgok volnának. Az érzékeknek külön erejük volna és a léleknek is külön ereje. Továbbá tekintetbe kell venni, hogy midőn a lélek az érzékeket használja, okvetlenül a saját erejével is él, holott Locke a dolgot úgy tünteti föl, hogy a lélek egyszer csupán érzékeit használná, máskor kizárólag a saját erejével élne, a mi teljes abszurditás. A léleknek egészen saját erejéből való működését Locke *belső érzéknek* nevezi, de hogy eme belső érzék alatt mit kelljen érteni, azt maga Locke sem fejtegeti. A külső és belső érzék, a külső és belső tapasztalat fogalma még ma is kísért a psychológiában és lehetetlenné teszi a lelki élet tisztább elemzését. Csodálkozhatunk-e, ha támadt aztán gondolkodó, a ki egyszerűen tagadta a belső érzék létezését? Ilyen volt századunkban *Comte*, ki egyszerűen tagadta az önmegfigyelés lehetőségét. Hát nagyon természetes, hogy midőn oly hamis megkülönböztetések uralkodnak a lélektanban, mint a külső és a belső érzék, eléállhat egy elkeseredett elme, a ki nem elégszik meg azzal, hogy a fennálló megkülönböztetést hamisnak mondja, és a helyett, hogy jobbakat keresne, mindjárt az egész lélektant lehetetlenségnek deklarálja.

De Locke nem csak kétféle ismeretforrásról, de egyenesen kétféle ismeretanyagról is beszél. A tudásnak kétféle anyagát különbözteti meg: az egyiket a külvilág, a másikat maga a lélek szolgáltatná. Ime oda jutunk, hogy képzeink közt két kategóriát kell megkülönböztetnünk, melyek oly viszonyban állanak egymással, mint test a lélekkel. Eddig azt hittük, hogy képzeink kivétel nélkül lelki jelenségek; most már azt kell hinnünk, hogy képzeink származásuk

szerint két osztályra szakadnak és hogy az egyik osztály talán nem is sorozható a lelki jelenségek közé. Hogy miféle gondolkodás az, mely két egészen különböző kútforrásból merít egészen különböző ismeretanyagot, azt valóban bajos elképzelni. Hogy az olyan gondolatok, melyek kétféle forrásból erednek, miképen férnek össze agyunkban, az Lockét legkevésbé sem nyugtalanította. Pedig ha valóban úgy volna, mint ő azt föltünteti, akkor a kétféle ismereti anyag, mely kétféle ismereti forrásból származik, okvetlenül fölrobbantaná minden gondolatunkat és minden eszmélkedést lehetetlenné tenné. Az ember itt látja világosan, hogy a testnek és léleknek kettészakítása, vagyis a dualistikus metaphysika, mily borzalmas chaost okoz a lélektani fogalmakban.

Én nem beszélek kétféle «ismeretforrás»-ról, sem pedig «külső és belső érzék»-ről, mert az efféle képletes beszéd a legnagyobb zavart okozhatná. Nem mintha képletes beszéddel élni nem szabadna, hanem az olyan metaphorák, mint a két «ismeretforrás» vagy a «külső és belső érzék» csak térbeli, nem pedig időbeli rendre emlékeztetnek: már pedig mondtam, hogy a lélektani buvárlatban az időrendet szem elől téveszteni nem szabad. Én realis és idealis eszméleti áramokról beszélek, melyek egymást kölcsönösen fölváltják, és mindenki észreveheti, hogy «áramok, melyek egymást fölváltják» oly képletes beszéd, mely határozottan időrendet foglal magában. E kétféle áram létezését nem is tagadhatja senki, mert mindenki tud különbséget tenni azon állapota között, midőn a környezet figyelmét leköti és ama másik állapota között, midőn a környezettől elszakadt és távollevő tárgyakkal foglalkozik. Locke-nak is a külső és belső érzék helyett emez áramokról kellett volna szólnia és akkor észrevette volna, hogy a két áram közti különbség nem azon alapul, hogy az egyikben a lélek a külvilággal és a másikban önmagával van elfoglalva. Mert valaki lehet elmerült

állapotban a nélkül, hogy a lélek önmagára gondolna: ábrándozhatik a csillagokról, gondolhat szerelme tárgyára. lehetnek látományai a mult időkről és jövőidőkről, szóval foglalkozhatik mindenfélével; csak hogy míg a reális áram a jelenlevő dolgokra vonatkozik, addig az ideális áram távollevő vagy talán épenséggel valójában nem is létező dolgok képét vagy eszméjét varázsolja elénk.

A lélektan nem volna oly ingatag tudomány, ha a bölcselők hű és gondos önmegfigyelést gyakorolnának. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a lelki folyamatok vizsgálatában az időrendről sohasem feledkezünk meg. Épen az *időrendi tagolás* módszere vezetett ahhoz az alapvető belátáshoz, hogy ébrenlétünk nem egyéb, mint kétféle eszméletnek rhytmikus, rezgő váltakozása.

Palágyi Menyhért.

MONTESQUIEU ÉS A FELELŐS KORMÁNY INTÉZMÉNYE.¹

Tagadhatlan tény, hogy a népek a mult század közepétől általános eszmék után indulnak, melyeket az irodalom népszerűvé tett, vagy melyek helyességének belátására vezetett. Századunk politikai törekvéseinek célját, a constitutionális népképviselési államot is, legalább a continensen, az elmélet hozta létre és továbbfejlődésénél szintén ez jár elől. S ha ma a civilizált népek életét vizsgáljuk, alapján mindenütt ugyanazon elvekkel találkozunk, a különbség csak alkalmazásuk mértékében mutatkozik.

Könnnyen érthető tehát, hogy az úttörő politikai művek alig kiszámítható jelentőségre emelkednek. Egy Rousseau, egy Montesquieu átalakítják a világot, s ebben bármennyire eltérjenek is egyébként, kiegészítik egymást. Rousseau — mint mondani szokás — Schweizből átülteti az egyenlőség fogalmát és iratai első sorban hatnak oda, hogy a régi állam korhadt intézményeivel megdőljön. De a speculative dolgozó bölcész, ki az embert és életviszonyait alig ismeri, az újat szervezni nem tudta. Az 1793-iki francia alkotmánytervezet, mely Rousseau positiv javaslataihoz legközelebb áll, sohasem nyert igazi életet. A régi romokon az új rend, nagyban, egészben Montesquieu tanai szerint alakul, a mellett, hogy a

¹ Julius Schvarcz : Montesquieu und die Verantwortlichkeit der Rätthe des Monarchen in England, Aragonien, Ungarn, Siebenbürgen und Schweden. — Leipzig, 1892.